

Ключові слова: соцреалістичний період, канон, комплекс меншовартісності, традиція, духовність.

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию способов решения пространственной дихотомии “город / село” в художественной прозе трёх представителей донбасского официального литературного процесса 1950–1980-х гг.: Павла Байдебуря, Никиты Чернявского и Ивана Костыри. В результате было выделено три основные тенденции соотношения города и села в этих художественных текстах: абсолютизация города, негация города, попытка объединения города и села в единое духовное пространство.

Ключевые слова: соцреалистический период, канон, комплекс неполноценности, традиция, духовность.

Summary

Given article is devoted to research of ways of the decision of spatial opposition “city / village” in art prose of three representatives of the Donbass official literary process 1950–1980 years: Paul Bajdebury, Nikita Chernyavsky and Ivan Kostyri. It has been as a result allocated three basic tendencies of a parity of city and village in these art texts: absolutization of city, denying of city, attempt of association of city and village in unique spiritual space.

Keywords: period of socrealizm, canon, complex of inferiority, tradition, spirituality.

УДК 82091.161.2

Федотенко О.В.,

аспірантка,

Донецький національний університет

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ДУХОВНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНСЬКОМУ “ХИМЕРНОМУ” РОМАНІ: СЕЛО ЧИ МІСТО?

Одним з найважливіших компонентів людської життєдіяльності є духовність. Це той чинник, за допомогою якого етнос не тільки консолідувався, а й витворив міцний етнофонд нації, без якого жодний народ неспроможний на самоутвердження. Духовність нації становить основу ментальності, тобто національного характеру. Саме в менталітеті слід вбачати певну стійку духовну сутність етносу, його специфічну відмінність від інших народів, основу культурного життя в усіх його проявах. Духовний простір окремої людини представлений її внутрішнім світом. Але не тільки індивідуальність кожного обумовлює живе багатство і різноманітність духовного простору всього народу. Він включає в себе всі духовні досягнення і надбання етносу. Становлення особистості може відбуватися тільки з урахуванням того, через які канали і яким чином ця особистість сприймає та відтворює основні риси національного менталітету. Формою і засобом прояву духовності, методом акумуляції духовних засад і надбань людства Ю.М. Білодід справедливо вважає мистецтво [1]. Ми виокремимо – народне мистецтво, зокрема фольклор, у якому сконденсована генетична пам'ять народу, його етика, естетика, історія, філософія, тобто все те, що становить його духовну сутність. Свого часу ще О. Бодяньський

писав, що своєрідність життя народу, яка формується його релігією, філософією, правом, звичаями, історією, місцевістю країни та її властивостями, віруваннями, мовою, численними життєвими умовами і т.п. ні в чому так яскраво не виражаються, як у його словесності [2]. Усна народна творчість була і залишається невичерпним джерелом натхнення у мистецтві, у тому числі й у мистецтві слова.

Фольклорна стихія є однією з домінантних атрибутів “хімерної” прози. Цей факт відмічали такі дослідники, як М. Ільницький, М. Стрельбицький, А. Панченко, М. Жулинський, Л. Новиченко, В. Дончик та інші. Але вчені зосереджували свою увагу в основному на жанрово-стильових особливостях цих творів, залишаючи поза увагою аналіз фольклорних жанрів, зокрема народної пісні. Лише А. Кравченко у своїй монографії “Художня умовність в українській радянській прозі” стисло розглядає функції музики в “хімерному” романі О. Ільченка “Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця”. Дослідник зупиняється на кількох моментах, характерних для означення його музичного “статусу” [4]. Ми же зосередимо увагу на характеристиці пісенного фольклору в “хімерних” романах більш детально. Розглянемо народну пісню як невичерпне джерело і вияв духовності людини, з’ясуємо функціонально-стилістичні особливості застосування цього фольклорного жанру в романі О. Ільченка “Козацькому роду нема переводу...” та трилогії Р. Федорова “Кам’яне поле”, “Жорна”, “Ворожба людська”, проаналізуємо духовні орієнтири та пріоритети села і міста в названих творах.

Українська народна пісня по праву вважається дорогоцінним надбанням народу, сутністю його духовної культури. Вона знана і шанована у всьому світі. Це друге велике крило національної культури (Леся Українка). Пісня – це квінтесенція емоційного стану людини, а емоційність поруч із сентименталізмом, чутливістю, ліризмом, на думку Д. Чижевського, є рисою національного характеру [12]. Українцям притаманно свій духовний стан задекларувати піснею, “чи то веселою, грайливою, збуджуючою, чи то тужною, чи піднесено урочистою” [1, 247]. Через пісню розкривається і пізнається душа народу, характер, його естетичні смаки, ставлення до об’єктивної дійсності і суспільних явищ. “Пісня – надзвичайно вагома частка світогляду народу, його освіченості, моралі” [5, 95].

Саме звернення письменників до фольклору, зокрема його пісенного пласту свідчить про міцну основу життєвих позицій, принципів і цінностей митців. Письменник, для якого духовні цінності, закладені в національній культурі, являються основою його життя, проявляються і в його творчості.

Пісня і музика в житті українського народу були явищем природним, тому не дивно, що у романі О. Ільченка “Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця” співають майже всі персонажі. “<...> такий уже ми є народ співучий” [3, 140], – говорить автор-оповідач, переповнений не тільки почуттям гордості за свій талановитий народ з природним музичним хистом і величезним творчим потенціалом, а й почуттям приналежності, усвідомлення себе невід’ємною його частиною. Він звеличує український народ з його безцінною духовною скарбницею – фольклором.

У романі зображено події, які розгортаються у II пол. XVII століття, коли духовної конфронтації між селом і містом ще не було. Зазначимо, що з появою і розвитком міст в Україні фактично з'являються дві культури: сільська та міська, причому друга генетично виростає з першої. Але в процесі зростаючої різниці в життєвих укладах вони поступово віддаляються одна від одної, хоча спочатку місто накопичує духовну культуру села. З'ясуємо стан духовної культури народу на той момент у країні.

У творі природно передано духовну атмосферу і реалії тогочасної епохи. Тоді одним з найпоширеніших явищ суспільного життя було чумакування – унікальний самобутній промисел українського народу, розквіт якого прийшовся на XVII – I пол. XIX століття. Чумаки перевозили по Україні і сусідніх землях сіль, рибу, хутра, прянощі, віск та багато інших необхідніших товарів. Важливою частиною їхнього життя були пісні, які не тільки представляли емоційний світ цієї верстви суспільства, а самі цей світ створювали. У романі вони різні за тональністю. Більшість чумацьких пісень – “іскрометно-батьорі” (“Над річкою бережком”, “Ой по горах сніги лежать”). Не дивлячись на те, що їх основний мотив – нещаслива мандрівка, вони все-таки сповнені оптимістичними оповідями про чумацьке життя, хоча й з відтінками суму та тонкої іронії. Чумакам у дорозі важко, а пісня підбадьорює і підтримує, надає життєвих сил, надію, допомагає перенести всі жалі та тривоги і швидше повернутися додому. Обираючи співанку, чумаки обирають собі настрій. Пройнята тугою “протяжно-сумовита” [8, 336] пісня “Ой ти, жоно чумацька”. Двох поданих у романі рядків цього твору достатньо для передачі внутрішнього стану суму за своєю родиною. Підсилює глибину такого настрою деталь: наспівуючи, чумацький отаман дбайливо поправляв над берестовою люшнею суху соснову гілочку як спомин про рідний дім. І такі гілочки – своєрідні символи батьківщини – стирчали на кожному возі. Цитування автором-оповідачем чумацьких пісень вмонтовується в характеристику поведінки пана обозного Пампушки перед і під час зустрічі з чумаками. Себелюбний Демид намагається справити враження і показати свою вищість і значимість, але чумаки на це не реагують. У них власний світ мрій і сподівань. У такий спосіб автор протиставляє духовні площини персонажів, їхні морально-етичні якості, ставлення до життя і до людей.

Життя людини різноманітне у своїх проявах, і пісні – його незмінні емоційні супутники. Так, Козак Мамай співає завжди і всюди: у горі, у радості, у роздумах. Пісні, відповідаючи його внутрішньому настрою, проектує світ емоційний у матеріальний. Сумує Козак через відсутність власної родини (це забороняється суворим законом Січі й обов'язок перед народом – на першому місці), і його мрія мати дружину, дрібних діточок виливається в тужливі ліричні пісні “Побратався сокіл с орлом сизокрилим”, “Ой, я з роду бурлакую” (написану і стилізовану під фольклорну М. Рильським), в яких він наче проговорює свій біль, вивільняючи душу від розпачу. У першій пісні (в романі процитовано лише два рядки) – асоціативний зв'язок з дітьми, у другій (вміщена повністю, суцільним текстом) – акцентування на внутрішньому стані Козака – самотності. Співає Мамай пісню “Ой, я зроду бурлакую”

також зі своєю коханою жінкою Лукією. Об'єднані спільною долею, кожен з них виспівує свою.

Живуть пісні й у серці молодого коваля Михайлика. Одна з них – пісня народної драми “Подояночка”, яка на той час вже перейшла в розряд дитячого фольклору, виникає в уяві як асоціація з ім'ям коханої дівчини Ярини Подоянки:

*Ой встань, ой встань, подояночка,
Ой встань, ой встань, молодесенька [3, 399].*

Емоційні переживання – надзвичайно інтимна сфера особистості, які виступають для неї цінністю. Через них і розкриваються особливості духовного життя людини, її внутрішні орієнтири.

Пісня супроводжує людину і у праці. Співає Мамай, випікаючи хліб, Омелько, виліплюючи горщики, Михайлик, виготовляючи зброю для захисту Вітчизни. Спів – настільки природний стан душі, що, наприклад, молодий коваль навіть свого співу не помічає.

Пісні є не тільки емоційною пам'яттю окремої людини, а й значною частиною історичної пам'яті всього народу. Так, у своїх роздумах і коментарях щодо захованих скарбів, які шукають персонажі твору, щоб мати змогу врятувати рідне місто, автор-оповідач апелює до історичної пісні “Зажурилась Україна” з метою підтвердження факту заховання людьми цінних речей у часи турецько-татарської навали:

*По тім боці огні горять, – нікому тушити,
По цім боці орда суне, – нікому спинити.
Зажурилась Україна, бо ніде прожити.
Гей, витоптало орда кіньми маленькій діти,
Малих дітей витоптала, старих порубала,
Молодую челядоньку у полон забрала [3, 371].*

Тому розмови про скарби мають під собою реальний ґрунт. Автор ставиться до пісні як до справжнього авторитетного історичного джерела. Саме в таких піснях, як зазначає В. Пропп, народ висловлює своє бачення історичних подій, осіб, обставин, виражає свою історичну самосвідомість [6]. Отже, процитована пісня підтверджує достовірність подій і за рахунок свого змісту додає трагізм епізоду шукання скарбів. Це робить пісню та її створювачів (народ) учасниками вже сучасних подій. Через історичну пісню, а відповідно через історичну пам'ять як складову духовності відбувається зв'язок поколінь.

Напередодні та під час зелених свят звучать у романі клечальні пісні, пряме цитування яких відсутнє. Автор тільки повідомляє, з яким захватом їх співають дівчата. Виконання обрядових пісень – це теж вияв духовного багатства людини, бо вона свідомо зберігає традиції своїх предків, розуміючи незаперечну цінність історичної пам'яті. Це не данина, а природна необхідність. Такі пісні не просто фон, на якому розгортаються події, а спосіб духовного життя людини XVII століття.

Пісні батьківщини набувають нового значення на чужині. Там вони стають оберегами роду, національного коріння. Так, Лукерія колись розповідала маленькій Ярині (яку викрали домініканські ченці з метою окатоличення і використання надалі

своїх підступних цілях) казки, співала українські пісні, щоб дівчинка пам'ятала про своє походження.

Пісня в романі може згадуватися і принагідно, виникати як асоціативний образ, незалежний від описуваного емоційно-психологічного стану. Наприклад, дощана погода нагадала спудеям-мартоплясам народну пісню “І шумить, і гуде, дрібний дощик іде”, але перелицьовану на латинський кшталт: “Ет тонат, ет бромат, плювіцмкове целюм дат, а хто же мене, молодицю, меум домум редукаат?” [3, 498]. За жанром це пісня про кохання, але викликана уявою студентів тільки через схожість погодних умов. Макаронізм пісні свідчить про особливість і своєрідність типу мислення юнаків на цьому етапі їх духовного розвитку, а також до певної міри створює комічний ефект.

Значна увага у творі приділена образу Омеляна Глека – талановитого співака і композитора. Як музично обдарована людина, він сприймає світ через музику. Цілий спектр вражень від пережитого Омелько здатний перетворити в пісню. Письменник простежує сам процес народження пісні в душі героя, фіксуючи її найтонші коливання. Духовне багатство внутрішнього світу співака проявляється не тільки в його умінні та здатності максимально відчутти й виразити всі відтінки емоцій і почуттів, а також у шанобливому ставленні до кінцевого результату – пісні. “<...> перед піснею горілку пити – гріх <...>. Не смій наліганий співать [3, 667–668]. Найважливішим показником, основою духовності особистості є також і ступінь освоєння нею етичних та естетичних цінностей.

В українській спів залюблений і автор-оповідач. Без цитування пісні він описує її звучання так, що читач дійсно його чує. Захоплений народнопоетичною стихією, він усе порівнює з піснею:

Робить народ наш усе, наче пісню співа

Залізо кує, немов пісню співа

Жито сіє, немов пісню співа

Та й пісню співа, немов пісню співа [3, 150].

Автор-оповідач опоетизовує пісню, порівнюючи її з птахою.

Читаючи роман, справляється враження, що пісні в місті не стихають ніколи. Автор детально описує ярмарок в Мирославі. Усі події там відбуваються на фоні співу лірників і бандуристів, жіноцтва, яке їм підспівувало. XVII ст. – епоха розквіту дум та історичних пісень, тому в свідомості народу в той час панують патріотичні настрої, і він з більшим завзяттям стає на захист свого міста. Пісня виконує в романі й консолідуючу функцію. Так, козацька пісня, яка “ревонула” перед самим собором надала такої життєдайної енергії, яка викликала єдине бажання “не втратити волі, не схилити голови” [3, 449–450].

Розряджають напружену атмосферу міста безліч жартівливих пісень, які співає у романі Чужа Молодиця. “Що ж то мені за косар” – влучна відповідь Насті на залицяння безвусих молодиків. Більшість пісень цього жанру підкреслюють думку, що за будь-яких умов треба знаходити в житті яскраві сторони. Важливе значення має в романі жартівлива пісня “Ой п'є вдова, гуляє”, яку виводять по частинах

Омелько і Михайлик, а далі її підхоплює весь народ. Коли над рідним Мирославом нависла реальна небезпека, пісня, набуваючи всезагального звучання, утверджує перемогу Життя над Смертю.

Отже, Україна у XVII – сплав духовності. Принципового розходження між духовною культурою села та міста ще немає. Це пов'язано з тим, що з боку гетьманської влади, яка була виборчою, не було тиску на духовний пласт народу.

Зовсім інша ситуація спостерігається у Москві, куди прибув Омелько з важливим дорученням. Влада монарха ніким не контролюється, тому доходить до самодурства. У столиці палять музичні інструменти, не дозволяють співати пісні, розповідати казки, сміятися. Російський народ страждає від духовної задухи.

Омелько як носій первісної сільської духовності зустрічається з царем – містянином. І наскільки сильною виявляється його духовна культура, що співак зміг пробити “панцир” мешканця міста. На прохання царя Омелько співає безліч пісень, які на чужині виступають символами рідного краю і відчуються більш гостро і сильно. Свою тугу за батьківщиною він виливає через давню думу “Плач невільників” (“У святу неділю не сизі орли заклекотали”), через пісню “Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?”, до якої подається історичний коментар, що підсилює пізнавальне значення історичної прози (хоча роман лише до певної міри можна вважати історичним). Омелько з'ясовує не тільки хто, коли і де її записав, а й висловлює власні міркування, здогадки про шлях пісні до українського народу. Цитування пісенних рядків супроводжується описом враження від пісні: цар “заслухався, замислився, завмер” [3, 669]. Через пісні Омелько створив художній образ українського народу, показав частину його духовної культури. Враження від почутого і емоційно пережитого царем було настільки сильним, що привело до скасування наказу про заборону фольклору в країні. Взаєморозуміння, живе спілкування між ними і виникло завдяки пісням. Величезний емоційний вплив мала пісня і на царевих охоронців, які, не знаючи про відновлений дозвіл співати, не зачепили Омелька, який вже повертався додому, бо його пісня “скувала руки, запалила зіниці, захопила дихання” [3, 680].

Отже, пісні відіграють величезну роль в житті кожної людини.

У творі багато пісень, написаних М. Рильським спеціально для роману “Козацькому роду...”. Стилізовані під фольклор, вони не порушують цілісність твору у стилістичному плані. Фольклорна поетика (постійні епітети, повтори) плюс фольклорні образи (“калина, доля, смерть з косою”) вписуються в колористику твору. У романі ці пісні виділені курсивом (“Ой червона калинонько, білий цвіт”, “Молить бога Юговичів мати”, “Ой я з роду бурлакую” та інші).

Трилогія Р. Федорова “Кам'яне поле”, “Жорна”, “Ворожба людська” присвячена карпатському селу, його невтомним працівникам. Історія краю органічно переплітається із сучасністю. Особливу увагу автор приділяє внутрішньому світу людини, шляхам становлення її самосвідомості. Один з головних персонажів роману – автор-оповідач, Юрко Полінний, який пише книгу про Кам'яне поле та його мешканців. Формування особистості автора-оповідача відбувалося в селі. Переїхавши у місто, він зберіг міцну основу життєвих позицій, морально-етичних

норм, закладених у дитинстві батьками. Юрко повертається додому не тільки тоді, коли стається нещастя, а відвідує свою малу Вітчизну через природний потяг до рідного, до свого. Образ села вивищується над усіма людьми як образ прабатьківщини, звідки прийшли ми всі. Оповідач переїхав до міста не тому, що там краще, а тому, що тільки там він може реалізувати свої певні можливості. І реалізував-таки, став письменником, поважним і шанованим в багатьох країнах. У якому середовищі Юрко Полінний жив і як формувалися міцні засади його духовної культури? Написана ним історія Кам'яного поля з мереживом людських долі дає відповідь на ці питання і створює образ села як оберега духовних цінностей.

Люди, які жили поруч з майбутнім письменником, залюблені в народну пісню – свою природну стихію. Мама – перший вчитель Юрашка – знала безліч різноманітних ліричних пісень: “давні, новіші, веселі і тужливі, дівочькі і опришківські <...>” [9, 4–5]. Але завжди починала з пісні про Кам'яне Поле, бо в ній – її головна життєва позиція. Саме цю пісню, і нехай тільки частину, в першу чергу пригадує її син: “<...> на Кам'яному Полі плужок оре, над плугатарем чорна птаха кружляє <...> чорна птаха кружляє і плугатаря підмовляє: “А перестань-но, чоловіче, Кам'яне Поле орати, на Кам'яному Полі солоний камінь уродить, а сідлай-но краще, чоловіче, коня вороного та придбай собі мечем-розбоєм поля урожайного”” [9, 5].

В авторському коментарі-сперечанні до пісні висловлюється ставлення не тільки мами та Юрашка до праці, а й всіх людей, які душею “приросли” до Кам'яного Поля: “Ой сив-голубе, розтлумач чорній птасі, що не шукає плугатар на Кам'яному Полі ані колоска пшеничного, ані лози виноградної, а справді шукає каменя солоного, білого. Діди тут колись сіяли піт – має вродитися сіль. Буду я, чорна птаха, Кам'яне Поле орати й сіль плугом добувати, скарби свої множити” [9, 6]. Сформоване в дитинстві ставлення до праці залишається непохитними. Це не просто робота, а й спосіб життя, його основа. Автор-оповідач по-іншому не уявляє, не приймає того, що сказав ворон, бо працювати – людяніше, тому що так мама сказала, так батько робив та дід. Ця пісня є і невід'ємною частиною емоційного образу, який асоціюється з дитинством, материнською любов'ю і тим, що мама йому передала. Згадати пісню – згадати й маму. Сивий голуб – символ дитячих переконань. Те, що було закладено в дитинстві, несе відбиток на все життя. При цьому важливу роль грає вміння або навіть талант сприймати та засвоювати духовні цінності. На жаль, не всім це вдається. Так, переїхавши до міста, син бухгалтера Матайка Михась не зміг влаштувати своє життя. Для сільського мешканця місто – це світ, в якому інший духовний та побутовий уклад. Чуже середовище перемелює, людина конфліктує з ним і в результаті – життя закінчується. В останньому листі син докоряє батькам: “Не дали-сте мені в душу нічого такого, чогось важливого <...> якоїсь співанки, від якої я помолодів би і вернувся б до вас” [11, 68]. Нестійким залишається Михась в місті без міцної життєвої основи, яку повинні були дати батьки. Він відчуває, що не все в нього вклали, не все отримав в житті, що немає духовного зв'язку з тим світом, в якому виріс, тому і втратив внутрішні орієнтири. Не вистачило такої співанки, яка могла б стати тим євшан-зіллям, яке б з'єднало з родом, з рідною землею. Саме

співанка могла б відіграти вирішальну роль в його житті. Він і радий би був повернутися, але доля вже зробила свій вирок.

Пісня має велике значення в житті кожної людини, про яку згадує у своїй книжці автор-оповідач. Родина Шевців, що зібралася за великим столом, співає пісню, в якій зберігається пам'ять про батька, діда, прадіда. Співанка в цьому епізоді об'єднує і зміцнює сім'ю, виступає утвердженням пам'яті роду, усвідомленням причетності до нього. Знання своїх коренів створює людині міцний життєвий фундамент, ту основу, яка дає можливість самоідентифікуватися.

Для Дарини Процихи пісні стають окремим світом, де можна забути всі негаразди. Автор-оповідач узагальнює в своїх коментарях: "<...> біди миналися поза співами" [10, 95].

Персонажі твору можуть приміряти пісенні образи до різних ситуацій свого життя. Так, головиха Юстина, пригадуючи пісню про дівчину, яка кувала підкову на білому дні, не тільки почуває себе радісною і безтурботною, як у дитинстві, а й прикладає образ підкови до певних життєвих фрагментів. Підкова – символ долі, а що кожна людина вважає за щастя – це індивідуально. Вважаючи, що своїм вихованням зіпсувала дітей, Юстина у внутрішньому монолозі запитує себе: "Може підківка була золота" [10, 422], бо сини поставили на 1-е місце в житті користь.

Мислить пісенними образами-символами і отець Федак. Рядки із стрілецької пісні "Ой у лузі червона калина" також введені автором у внутрішній монолог героя: "Я не співав, що "ми тую червону калину піднімемо, а ми нашу славу Україну розвеселимо". Я думав: "Як то сталося, що червона моя калина виявилася несправжньою, мертвою... А я вірив у її живе тепло... Тая червона калина нічого не символізує"" [10, 452]. Калина – традиційний символ України. Для героя вона ще й символ його мрій і сподівань, політичних переконань. Колишній представник ОУН розчарований в шляхах досягнення результату руху за незалежну Україну. Він важко переживає крах, руйнацію того, у що свято вірив. Внутрішня трагедія, розкрита і підсилена образом калини, дає розуміння того, що вихід слід шукати інший, не через смерть. Вбивати людей тільки тому, що вони мають інший погляд на політичну ситуацію у країні – злочинно. Мирон Габовда і Тодор Черемшинський, знаходячись по різні боки барикад, також розуміють, що ідейні протистояння – це не привід ненавидіти один одного, адже вони стільки колись пережили разом. "Сумовита пісня про журавлів у сірій мряці єднала їх" [9, 122]. Ця пісня – те, що у них було спільне свого часу.

Через пісенні рядки, які узгоджуються з внутрішніми переконаннями героїв, автор доводить до читача не тільки факти з їхнього життя, характеризуючи вчинки, а й розкриває емоційний світ, характер. Так, в епізоді, де розгортається конфлікт між молодим Яковом та його дядьком щодо розпорядження майном хлопець делікатно нагадує, як той з покійним батьком вбили людину і цим нагадуванням непомітно пустив у старого стрілу, як у співанці "Ой пустив я стрілу у ворона чорного" [9, 64].

Емоційний стан розпачу, відчаю, спустошення, втрати душевної рівноваги після зради людини, якій Яків усе життя допомагав, виразився рядком з проспіваної персонажем пісні, “Ох гори мої, гори, високі могили. Візьміть мене межі себе” [9, 187]. Після випадку з Йосипом Яків запиячив – на стільки сильно зрада вплинула і підірвала його емоційне здоров'я.

Нещасливі жіночі долі та їхні наслідки теж характеризуються у творах піснями. Розповіді втомлених роботою жінок і про чоловіків, дітей, доброго свекра, лиху свекруху, вилилися в пісню, що “не по правді, козаче, не по правді, соколю, зі мною живеш” [10, 333]. Кожна жінка тут нещасна по-своєму, але пісня передає загальний настрій всіх.

Пісенна поетика закорінена у свідомості персонажів. У душі народної пісні звертається Марк Римик до своєї прийомної доньки: “Ой гори, гори, мій вогне синій”. [10, 319]. Не просто колір очей викликав таке звертання до дитини, а їх світло, яке хочеться бачити завжди. Батько бажає, щоб ці очі світилися все життя.

З додатковим смисловим значенням застосовуються у романі “Жорна” рядки з обрядової пісні: “Гей, а ми просо сіємо-сіємо” [10, 365]. Посилає Якийсь Петро 3-х своїх синів воювати за Вітчизну. Хлопці гинуть, але ворог не переступає кордони країни. Можливо, саме його жертви, цих 3-х життів, і бракувало для визволення. Дівчата на radoщах вибігають на левади водити коло і виглядати Іванка. Пісня в цій ситуації має новий смисловий відтінок: необхідність жертви, щоб продовжилось життя. Вона доводить і уособлює те, що ця жертва марна. Не дивлячись на всю жорстокість подій, панує радість, бо життя продовжується. І пісня цей смисл передає.

Як уже зазначалося, у трилогії переплітаються досить давні події із сучасністю. Показовим в плані протиставлення сільської та міської культур саме на сучасному етапі є такий епізод у творі: на полі під Берестечком, де загинули у бою колись козаки під проводом Богуна, п'яна молодь, яка приїхала з міста відпочити (а серед них і викладач інституту!) співала “Чорна я си, чорна, як циганка” [11, 390]. Недоречний, святотатський спів, оргії на козацьких кістках – свідчення духовного спустошення нового покоління, руйнації містом тих вічних моральних цінностей, які зберігалися народом протягом багатьох століть. У місті, де відношення між людьми побудовані за принципом виробничої необхідності, немає відчуття національного, народ там відчужений, космополітичний.

Отже, народні пісні є найсильнішим виявом духовного життя людини. Їхня жанрова та функціональна різноманітність у романах О. Ільченка, та Р. Федорова свідчить про багатство духовного світу народу в розмаїтті його життя, про різнобічність людей, про моральне здоров'я нації, яка проявляє весь спектр своїх емоцій. Проаналізовані твори доводять, що саме село зберігає національні духовні цінності, закодовані у фольклорі, які передаються з покоління в покоління. Місто ж ці цінності руйнує і продукує свої. Тільки при умові збереження традиційних духовних надбань українська нація залишиться міцною і самобутньою.

Література

1. Білодід Ю. М. Структура духовності особистості / Ю. М. Білодід // Вчені записки Харківського гуманітарного інституту "Народна українська академія". – Х. : Око, 2000. – Т. 6. – С. 239–248.
2. Бодяньський О. О народній поезії славянських племен : [рассуждение на степень магистра] / О. Бодяньський. – М., 1837. – С. 150. – (Цит. за вид. : Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору // Слово і Час. – № 9. – С. 6).
3. Ільченко О. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця / О. Ільченко. – К. : Дніпро, 1979. – 692 с.
4. Кравченко А. Художня умовність в українській радянській прозі / А. Кравченко. – К. : Наукова думка, 1988. – 128 с.
5. Нудьга Г. Слово і пісня / Г. Нудьга. – К. : Дніпро, 1985. – 342 с.
6. Пропп В. Поетика фольклора / В. Пропп. – М. : Лабиринт, 1998. – С. 190.
7. Українські народні пісні. – К. : Дніпро, 1964. – 586 с.
8. Таємниці віків : українські народні думи, легенди, перекази, пісні, казки... : [навчальний посібник] / упорядник О. Г. Мукомела. – К. : Грамота, 2001. – 511 с. – (Серія "Шкільна бібліотека").
9. Федорів Р. Кам'яне поле / Р. Федорів. – К. : Дніпро, 1978. – 224 с.
10. Федорів Р. Жорна / Р. Федорів. – Львів : Каменяр, 1983. – 447 с.
11. Федорів Р. Ворожба людська / Р. Федорів. – Львів : Каменяр, 1987. – 407 с.
12. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 19.

Анотація

Дана стаття присвячена проблемі духовності в українському "химерному" романі. Автор зосереджує увагу на аналізі української народної пісні як невичерпному джерелі та вияву духовності народу, з'ясовує функціонально-стильові особливості застосування цього фольклорного жанру в творчості О. Ільченка та Р. Федорова, аналізує духовні пріоритети села і міста в "химерних романах". Показаний негативний вплив міської культури на самобутню культуру нації, яка живе повноцінно лише в духовному світі села.

Ключові слова: "химерний" роман, духовність, духовний простір, духовна культура, народна пісня, пісенний образ.

Аннотация

Данная статья посвящена проблеме духовности в украинском "химерном" романе. Автор сосредотачивает внимание на анализе украинской народной песни как неисчерпаемого источника и проявления духовности народа, выясняет функционально-стилистические особенности применения этого фольклорного жанра в творчестве О. Ильченко и Р. Федорова, анализирует духовные приоритеты села и города в "химерных" романах. Показанное негативное влияние городской культуры на самобытную культуру нации, которая живет полноценно лишь в духовном мире села.

Ключевые слова: "химерный" роман, духовность, духовное пространство, духовная культура, народная песня, песенный образ.

Summary

This article is devoted to the problem of spirituality in Ukrainian "chimeric" novel. An author concentrates attention on the analysis of the Ukrainian folk song as inexhaustible source and display of spirituality of people finds out the functionally-stylish features of application of this folk-lore genre in creation of A. Ilchenko, R. Fedorov, analyses spiritual priorities of village and city in "chimeric" novels.

Rotined negative influence of city culture on the original culture of nation which lives valuable only in the spiritual world of village.

Keywords: "chimeric" novel, spirituality, spiritual space, spiritual culture, folk song, song appearance.

УДК 821.161.2 Зар.–31.091

Чумак О.В.,
аспірантка,
Запорізький національний університет

ОПОЗИЦІЯ МІСТО / СЕЛО В РОМАНІ ТЕОДОЗІЇ ЗАРІВНОЇ “ПОЛЮВАННЯ НА ПТАХІВ НЕБЕСНИХ”

Пропонована стаття є по суті однією з “перших ластівок” у спробі наукового розуміння творчості Теодозії Зарівної і основна мета подальшого вивчення творчості письменниці є так би мовити потенційна проекція вивчення її доробку. Аналітичні дослідження роману Теодозії Зарівної “Полювання на птахів небесних” з погляду протиставлення міста / села, дослідження урбаністичних мотивів, на жаль, відсутні. **Наукова новизна** нашого дослідження полягає в з'ясуванні проблем опозиції міста / села, взаємодії і впливу урбанізованого середовища на розвиток суспільства в цілому та визначенні місця людини в ньому під час аналізу твору Теодозії Зарівної “Полювання на птахів небесних”. Твір уперше було надруковано в журналі “Березіль” 2004 р.

Творчість письменниці привернула до себе увагу дослідників (Л. Таран, Г. Тарасюк, М. Слабошпицький, М. Кондратюк, С. Філоненко та ін.) порівняно недавно і ще значною мірою не досліджена. Хоча урбаністична проблематика не припиняла цікавити науковців. Цікавість літературознавців стосовно цього питання привела до появи ряду наукових публікацій, присвячених розробці міського тексту. Методологічною основою для них були дослідження тексту (О. М. П'ятигорський, Ю. М. Лотман, М. М. Бахтін, Б. М. Гаспаров), розвиток теорії інтертекстуальності (Ю. Крістева, Р. Барт, Ж. Женет) і гіпертексту (М. Візель), і особливо праці, що стосуються надтексту (О. К. Жолковський, Ю. К. Щеглов, В. Н. Топоров, Г. В. Вітенська).

Значним результатом розшифрування семіологічного поняття міського тексту є монографія “Образ міста” К. Лінча (1982), де репрезентована можливість художнього сприйняття емпіричного образу міста. У “Заметках по реконструкції текстів. Текст города-девы и города-блудницы в мифологическом аспекте” В. Н. Топорова (1983) виявлені одвічно протилежні один одному міські архетипи Вавилону та Єрусалима. У дослідженні Ю. М. Лотмана “Символика Петербурга и проблемы семиотики города” (1992), виділені міста концентричного і ексцентричного типу розміщення в семіотичному просторі.

Значна кількість текстів, можливість її синтезу і формування єдиного просторово-часового образу міста дало можливість з'явитися на новому етапі